

סימן ו

הצלת שמן למנורה בצמיד פתיל

- 269 מבוא
- 270 פרק א: צמיד פתיל לקודש
בגמ' בחגיגה נאמר שהקודש אינו ניצל בצמיד פתיל, כשם שמי חטאת אינם ניצלים 270 ◊ דעת רוב האחרונים שבקודש זהו דין דרבנן 271 ◊ עיון בגדר הדין 272
- 273 פרק ב: בחולין המיועדים לקודש
דעת התוס' רי"ד שגם חולין המיועדים להיות קודש אינם ניצלים בצמיד פתיל 273 ◊ סברה זו מעוררת קושי, כי לפיה הקודש חמור מן החטאת, שמים המיועדים לה ניצלים בצמיד פתיל 274 ◊ לדעת הטורי אבן גם כלי המשמש לקודש אינו ניצל בצמיד פתיל, וברמב"ם משמע שלא כדבריו 275 ◊ לפי שיטה אחרת במפרשים חולין המיועדים לקודש ניצלים בצמיד פתיל 276 ◊ פירוש הסוגיה לפי שיטה זו 276
- 278 פרק ג: בהכנת שמן למנורה בימינו
יש שאמרו שלמרות שחולין שנעשו לקודש אינם ניצלים בצמיד פתיל, בשמן שנעשה למנורה הקלו חכמים, וכן שבשעת הדחק הקלו 278 ◊ הכנת שמן טהור למקדש בימינו נחשבת כשעת הדחק 278
- 279 סיכום ומסקנות
העיקר להלכה שחולין המיועדים לקודש ניצלים בצמיד פתיל 279 ◊ בפרט יש להקל בהכנת שמן טהור למנורה בימינו 280

סימן ו

הצלת שמן למנורה בצמיד פתיל

מבוא

פרק א: צמיד פתיל לקודש

פרק ב: בחולין המיועדים לקודש

פרק ג: בהכנת שמן למנורה בימינו

סיכום ומסקנות

מבוא

במכון המקדש עלתה מחשבה ליצור בעז"ה שמן טהור למנורה בכד טהור. אחד הקשיים החמורים ביצירת שמן טהור בימינו הוא דין "חרב כחלל", שעל פי הבנה רווחת בראשונים פירושו שכל כלי מתכת שנטמא מן המת מטמא באהל כמת עצמו¹. לשם כך תוכנן ליצור כד חרס במקום שנבדק מחפצי מתכת כאלו ולאטום אותו מיד לאחר יצירתו, ושוב לפותחו למילוי השמן ולאטום אותו בשנית, ובכך להגן עליו מטומאות מת, על סמך דין כלי חרס המוקף צמיד פתיל המציל באהל המת.

אלא שעומד כנגדנו דין הגמרא בחגיגה כה ע"א: "אין הקודש ניצל בצמיד פתיל". על פי סיעת מפרשים, דין זה נאמר לא רק לגבי קודש שכבר התקדש בפה או בכלי שרת, אלא גם לגבי חולין שהוכנו לצורך הקודש. אם כן, לכאורה אין אפשרות להכין שמן טהור למנורה על סמך דין "צמיד פתיל".

מאמר זה מבקש ללבן את הנושא ולבאר את הנימוקים להיתר.

1 ראה בהרחבה להלן הערה 30.

פרק א: צמיד פתיל לקודש

סוגיית הגמרא

במשנה בחגיגה (כד ע"ב) נאמר: "חומר בתרומה [יותר מן הקודש], שביהודה נאמנין על טהרת יין ושמן [לקודש] כל ימות השנה [אך לא על התרומה], ובשעת הגיתות והבדים אף על התרומה".

הגמ' (כה ע"א) מדייקת מהמשנה שנאמנות זו על היין והשמן לקודש נוהגת רק ביהודה ולא בגליל, ומסביר ריש לקיש טעמו של דבר: "מפני שרצועה של כותים מפסקת ביניהן", ויש בה טומאת ארץ העמים. הגמ' מבררת מדוע רצועה זו מונעת את הכנת היין והשמן לקודש והבאתם ליהודה: "ולייטוה בכלי חרס המוקף צמיד פתיל? – אמר רבי אלעזר²: שונין, אין הקדש ניצול בצמיד פתיל". הגמ' מקשה על כך מהמשנה³ בפרה (פ"א מ"א) האומרת שמי חטאת אינם ניצולים בצמיד פתיל, ומשמע שהקודש ניצל, ודוחה, שכוונת המשנה בהדגשתה על מי חטאת רק לשלול את המים שטרם נתקדשו, שהוזכרו בסוף המשנה שם. עוד מקשה הגמ' מדברי עולא "חבריא מדכן בגלילא", ולפיהם החברים בגליל מכינים יין ושמן לקודש, דבר שלכאורה אין בו טעם אם לא ניתן יהיה להביא את היין והשמן בטהרה לירושלים, ומתרצת: "מניחין, ולכשיבוא אליהו ויטהרנה", ופירש רש"י שאולי אליהו ימצא שביל שאינו מארץ העמים שיאפשר את העברת היין והשמן לירושלים.

בעקבות הסוגיה פסק גם הרמב"ם (הל' פרה אדומה פי"ד ה"ד): "וכן אוכלין ומשקין של קודש אינן ניצלין בצמיד פתיל". אף המאירי בחגיגה שם פסק כך, אלא שכתב: "צמיד פתיל בכלי חרש... ואין מציל על הקדש שבתוכו ואין צריך לומר על מי חטאת שבתוכו. ויש חולקים באלו לומר שמציל הוא אף על הקדש ואף על חטאת". לא ברור מי הם החולקים ומדוע, ואפשר שלמד מלשון ר' אלעזר "שונין" שיש תנאים הסוברים כך ואין זו דעה מוסכמת⁴, ועדיין צריך עיון מיהו החולק בחטאת⁵.

2 לפנינו: אליעזר, אך בדק"ס: אלעזר, וכפי שמוכח מהסוגיה שהוא אמורא (וציין לגרסה אחרת: ר' אלעאי).

3 לא ברור לגמרי האם הגמרא מצטטת את המשנה או ברייתא, עיין שיח יצחק וטורי אבן.

4 עיין רש"י בחולין קכא ע"א ד"ה שונים: "יש תנאים שונים".

5 מהדיר המאירי (הרב לנגה) הציע למחוק מילים אלו. אולי כוונת המאירי לר' אליעזר בפרה פ"א מ"ג המטהר קלל של חטאת המונח על גבי השרץ (ראה בפירוש המשנה לרמב"ם שם, שר' אליעזר אינו חולק על עיקר דין "מקום טהור" אלא שלדעתו הקלל הטהור הוא מקום האפר והוא טהור), ועיין גם בובחים צג ע"א, דעת רבי אלעזר שמי חטאת שנטמאו מטהרים, ושערי היכל שם עמ' תתלו.

מקור הדין וגדרו

הדין שצמיד פתיל אינו מציל בפרה אדומה הוא מדאורייתא, כפי שנאמר בספרי (חוקת, פיסקא קכד): "אל מקום טהור - שיהא מקומו טהור. מיכן היה ר' אלעזר הקפר ברבי אומר: קלל של חטאת שמוקף צמיד פתיל ונתון באהל המת טמא שנאמר 'אל מקום טהור', ואין זה מקום טהור". הספרי הובא בר"ש בפרה שם ונפסק ברמב"ם (הל' פרה אדומה פי"ד ה"ג): "שאיין החטאת ניצלת בצמיד פתיל, שנאמר 'במקום טהור', ואין זה מקום טהור".

לגבי הקודש כתבו כמה מחברים בפשטות שזוהי גזירת חכמים⁶, ויש שביאר שהטעם הוא חשש שמא לא הדביק את הכיסוי היטב ('קונטרס אחרון' על הטורי אבן חגיגה כו ע"א). אולם בשואל ומשיב (מהדור"ק ח"ג סי' מג) חידש שזהו דין תורה, שהרי גם על הקודש נאמר "תאכלו במקום טהור" (ויקרא י"ד), וצייין לגמ' בזבחים נה ע"א, שלומדת מפסוק זה על מקום אכילת השלמים, שהוא בירושלים. יש להעיר על חידושו: דווקא מהגמ' שצייין לא משמע כדבריו, שהרי למדה מ"מקום טהור" שדי בכך שהמקום יהיה טהור מטומאת מצורע, מחנה ישראל. ויתירה מזו, שהגמ' שם מבארת (לדעת אב"י, שהגמ' מסיקה כמותו) שאלמלא הפסוק היינו סוברים שצריך לאכול את הקדשים הקלים במחנה לוייה דווקא, והפסוק "מקום טהור" מחדש קולא, שדיינו במחנה ישראל⁷. עוד יש להוכיח שלא כדבריו מהגמ' בזבחים צג ע"א אודות דם חטאת שניתז על בגד טמא, "הני מילי בזה אחר זה אבל בכת אחת לא", ממנה עולה שהדבר פשוט שדם הקדשים אינו נטמא במעברו מעל גבי מקום טמא אלא רק בנגיעתו בטומאה (בניגוד למי חטאת שהוזכרו בהמשך הסוגיה שם, שלדעת רבה אליבא דרבי עקיבא נטמאים במעבר מעל מקום טמא, מדין "מקום טהור")⁸. כמו כן משמע בתורת

6 רש"ש נידה מט ע"א; מקדש דוד סי' נאד; חזו"א פרה סי' ה,כה. גם בטורי אבן נקט בתחילה בפשטות שהוא מדרבנן, אך בהמשך העלה אפשרות שלמדו זאת מקל וחומר מחטאת, שהרי הקודש חמור ממנה בהיותו פסול בטבול יום. הראיות שלהלן כנגד השואל ומשיב מהוות דחיה גם לאפשרות זו, שהרי אם הדבר נלמד בק"ו מחטאת היה צריך להיות בקודש דין "מקום טהור" במלואו.

7 כעין זה העיר עליו בקצרה בינס לשושנים' עמ' 27. בספר 'חוקת היום' (לרב בראנדר, ח"ב עמ' רמב) הביא מקור אחר בתורה לדין זה, הפסוק על הוצאת הדשן: "והוציא את הדשן אל מחוץ למחנה אל מקום טהור" (ויקרא ו'ד). אכן, בספרא (ויקרא חובה פרק ה,ה) דרשו כעין זה מפסוק אחר (ויקרא ד,יב) על שריפת החטאות הפנימיות: "אל מקום טהור - שיהא מקומו טהור ואם טמא יטהרנו, שיהא מקום מתוקן להם לכך". אך נראה שזהו דין מיוחד בשריפת הפרים, כעין שריפת פרה אדומה (עייין ב'תוספות אחרות' על הספרא שם שקישר בין הדברים), והוא משום שהפרים נשרפים על גבי הארץ ללא חציצה ולכן אסור שייטמאו, וכן כתב ב'תורת הקודש' ח"א סי' לה,ז, שהוא דין מיוחד בפרים הנשרפים, והעיר שלא הוזכר ברמב"ם.

8 ראה להלן הערה 14. בשואל ומשיב דקדק שהדין שהקודש אינו ניצל בצ"פ הוא מדאורייתא גם מהכס"מ בהל' פרה אדומה פי"ד ה"ד: "כי התורה לא הצריכה" וכו', אך נראה שדברי הכס"מ מוסבים על מי חטאת, עיין במהדור' פרנקל, ודוק. עוד כתב בשואל ומשיב (רביעאה ח"ב סי' קצו) שאף הרמב"ם סובר כך, על פי לשונו: "וכן אוכלין ומשקין של קודש...", שמשמע שזה מדאורייתא כחטאת; ולענ"ד אינו מוכרח. ב'טל תורה' בחגיגה שם הוכיח שהוא מדאורייתא מרש"י בסוטה כט ע"ב ד"ה הצד השוה (שהזכיר את הדין שהחטאת אינה ניצולת בצמיד פתיל כשיקול מדאורייתא),

כהנים (צו פרשת ט,א), שם נאמר שטמא מטמא אפר חטאת במשא אך אינו מטמא את בשר הקודש, ומשמע שמדובר שהבשר מונח על גבי הטמא, וזהו חילוק מדאורייתא מדין "מקום טהור", וכן פירש הראב"ד שם (אך המיוחס לר"ש פירש שהכוונה להיסט במקל). בגדר הדין שהקודש אינו ניצל בצמיד פתיל התלבט במקדש דוד (סי' לט,ב) בין שתי אפשרויות: האחת, שלעניין הקודש גזרו שכלי החרס יקבל טומאה גם מגבו, ולכן אינו מציל, שכן כלי טמא אינו חוצץ. השנייה, שזהו דין מיוחד בהצלה באהל המת, שהקודש נחשב כמצוי באהל ולא בכלי. הוא מעלה שתי השלכות מחקירה זו, האחת לחומרא והשנייה לקולא: כלי אבן, לפי הצד הראשון בחקירה זו, מציל בצמיד פתיל על הקודש, שהרי גם מתוכו אינו נטמא, אבל לפי הצד השני אינו מציל. ולעומת זאת בכלי חרס, אם נגעה מגבו טומאה אחרת מלבד אהל המת, לפי הצד הראשון מטמאת, שכן עשו את גבו כתוכו, ואילו לפי הצד השני אינה מטמאת. לדעתו שאלה זו תלויה במחלוקת ראשוניים⁹. אך הכריע כצד השני, משום שמהסוגיה משתמע שגם כלי אבן אינו מציל בקודש, מאחר שהגמ' איננה מציעה להעביר בהם את הנסכים מהגליל ליהודה¹⁰.

אך נראה שרש"י כתב זאת רק על מי חטאת, ואת הקודש לא הזכיר כלל. בשיח יצחק בחגיגה שם כתב (ד"ה לא) "דלהא מילתא ילפינן קודש מחטאת", ומשמע מלשון זו שהוא מדאורייתא (ולא ביאר כיצד למדו), אך בהמשך (על תוס' ד"ה שונין) כתב: "משום לתא דחטאת גזרו נמי לקודש", ומבואר שהוא מדרבנן.

9 הוא מוכיח מרש"י (חגיגה כ ע"ב ד"ה נושא את התרומה) שטמא יכול לשאת את הקודש בכלי חרס ולנגוע בו מבחוץ, אע"פ שאם היה נוגע בו מבפנים היה מטמאנו (אלא שיש גזירה מיוחדת שהנושא מדרס לא ישא את הקודש, מחשש שיכניס את המדרס לחבית). לא ברור לי מדוע תלה זאת ברש"י, ולכאורה הדבר מפורש בגמרא שם כב ע"ב-כג ע"א: "הנושא את המדרס נושא את התרומה אבל לא את הקודש. קודש מאי טעמא לא - משום מעשה שהיה, דאמר רב יהודה אמר שמואל: מעשה באחד שהיה מעביר חבית של יין קודש ממקום למקום, ונפסקה רצועה של סנדלו, ונטלה והניחה על פי חבית, ונפלה לאויר החבית, ונטמאת". משמע שאלמלא נפלה לאויר החבית אינה מטמאת מבחוץ. אלא שהמאירי שם הביא פירוש שרצועה זו היתה ראשון לטומאה ולא אב, ו"נפלה לאויר החבית ונטמאת" אין פירושו שהחבית עצמה נטמאה באויר אלא שהיין נטמא במגע, ולפי פירוש זה יתכן שאב הטומאה היה מטמא גם מבחוץ.

עוד מצינו במפורש לגבי מי חטאת, שאינם נטמאים ממגע טמא בגב כלי החרס שלהם אלא רק מההימצאות במקום טמא (פרה פ"י מ"ג). אלא שהמקדש דוד סובר שהקודש עשוי להיות חמור בזה מן החטאת; ובשו"ת זיו הלבנון (סי' יח,א) הוכיח באמת שהקודש ניצל מטומאת מגע בגב כלי החרס מהדין המקביל בפרה.

מאידך, לדעת המקדש דוד תוס' (חגיגה כה ע"א ד"ה שונין) נקטו שגם שאר הטומאות אינן ניצלות בצ"פ, שכן תוס' מוכיחים שהתרומה קלה מן הקודש וניצלת בצ"פ מהגמ' בגיטין סא ע"ב על הפקדת תרומה אצל עם הארץ בכלי המוקף צ"פ. לכאורה מדובר שם בטומאות מגע, ומה הראיה שהתרומה ניצלת באהל המת? מכאן שתוס' הבינו שבקודש עשו את גב כלי חרס כתוכו ולכן גם שאר הטומאות מטמאות בו. על כך יש להשיב, שמצינו שחששו בעם הארץ גם לטומאת מת, בכלים שהופקרו בביתו (טהרות פ"ח מ"ב).

10 יש לדחות, שכלי אבן הכבדים אינם מתאימים למטרה זו. שיטת הרמב"ם בעניין זה תלויה בגרסאות שונות בהלכותיו (פרה ארומה פ"ד הל' ג-ד): "וכן כלי חרס שיש בו אפר או מים מקודשין ומוקף צמיד

פרק ב: בחולין המיועדים לקודש

הרי"ד: גם חולין שהוכנו לקודש אינם ניצלים

בתוס' הרי"ד בחגיגה שם, וכן בטורי אבן ובמרומי שדה, חידשו שחומרא זו שהקודש אינו ניצל בצמיד פתיל נאמרה לא רק על קודש שכבר התקדש בפה או בכלי שרת, אלא גם בחולין שהוכנו לצורך קודש. כמה ראיות הביאו לכך מסוגיית הגמרא: א. הגמרא אומרת דין זה כתשובה לשאלה מדוע לא הועברו היין והשמן מהגליל ליהודה, והרי יכלו להעביר אותם בצמיד פתיל לפני הקדשתם! ב. דיוק הגמרא שהגליל אינו ראוי להבאת נסכים מבוסס על לשון המשנה "חומר בתרומה, שביהודה נאמנים על טהרת יין ושמן כל ימות השנה", והרי במשנה לא דובר על הנסכים דווקא, אלא על "יין ושמן" לקודש. ג. הגמרא מקשה, כאמור, על דברי עולא "חבריא מדכן בגלילא", מה הטעם במעשיהם, ולכאורה ניתן היה ליישב בפשטות שהם מכינים יין ושמן כדי להקדישם לאחר העברתם לירושלים¹¹. ד. ב'כתר המלך' (על הרמב"ם הל' פרה אדומה פי"ד ה"ד) הוכיח כיוצא בזה גם מהירושלמי בחגיגה פ"ג ה"ד, שמקשה כיצד ניתן היה להביא שמן למנחות מרגב שבעבר הירדן (כפי ששינו במנחות פ"ח מ"ג), הרי "פסיקיא של כותים מפסקת", ותירץ "במביא גרגרים וכותשן שם", כלומר, מביא את הזיתים ליהודה בטרם הוכשרו, ולא תירצו שעשו את השמן בעבר הירדן לפני הקדשתו והעבירוהו ליהודה בכלי מוקף צמיד פתיל.

במרומי שדה שם דקדק כשיטה זו גם מתוס' בחגיגה שם (ד"ה שונין), שהקשו על הגמ' בנידה ה' ע"ב, האומרת שכלי חרס ניצול בצמיד פתיל באהל המת ואינו ניצול במעת לעת שבנידה: הרי במעת לעת שבנידה נטמא רק הקודש ולא התרומה (לפי לישנא קמא דרב הונא שם ו ע"א), וגם צ"פ אינו מציל בקודש אלא בתרומה! ולא תירצו שיש נפקא מינה לגבי חולין על טהרת הקודש, שניצלים בצמיד פתיל ולא במעל"ע שבנידה, ומשמע שלדעתם גם חולין על טהרת הקודש אינם ניצלים¹².

פתיל ונתון באהל המת, הרי האפר והמים טמאים, שאין החטאת ניצולת בצמיד פתיל... וכן אוכלין ומשקין של קדש אינם ניצלין בצמיד פתיל". בהל' ב שם הזכיר הרמב"ם את כלי האבן, ואם כן הצינן כאן "כלי חרס" מלמד לכאורה שדין זה לא נאמר בכלי אבן. אלא שיש כתי"י שבהם המילה "חרס" חסרה. במאירי (חגיגה כה ע"א) גם כן הובא עניין זה שהקודש אינו ניצל לגבי כלי חרס דווקא.

לעניין מי חטאת יש ראייה שגם כלי אבן אינו מציל מהספרי (חוקת פיסקא קנד הנ"ל) שמדבר באופן סתמי על "קלל של חטאת שמוקף צמיד פתיל ונתון באהל המת", וסתם "קלל" הוא של אבן או חרס, עיין ראב"ד בעדויות פ"ז מ"ה, וכן מבואר בפירושו המשנה לרמב"ם בפרה פ"י מ"ג. וראיה מנוגדת לכאורה מהתוספתא באהלות פי"א ה"ט, עיין בר"ש באהלות פ"י מ"ג ובסדרי טהרות אהלות דף קמט,ב ומקדש דוד טהרות סי' נא,ד.

11 בבית יצחק (או"ח סי' קט אות ז) דחה ראייה זו, שמוכח בנידה ו ע"ב שהחברים הקדישו ממש, אך עיין בריטב"א שם.

12 לענ"ד יש לדחות, שתוס' תירצו את הפשוט יותר. רבא שם אומר קל וחומר: "ומה כלי חרס המוקף

קשיים בשיטה זו

שיטת התוס' רי"ד וסיעתו מציבה קושי, שלפיו יוצא הטפל חמור מן העיקר: בפרה אדומה מפורש בסוגיה שמים שאינם מקודשים שהוכנו לה ניצלים בצ"פ. אם כן, מדוע הקודש, שאין בו דין "מקום טהור" מדאורייתא אלא החמירו בו מדרבנן, יהיה חמור יותר, שגם מה שטרם התקדש אלא מעותד להתקדש אינו ניצל בצ"פ?

בטורי אבן התקשה בזה, וכתב שני טעמים לדבר: האחד, שמאחר שעם הארץ נאמן על הקודש חששו שיניח את מה שמיועד לקודש בכליו המוקפים צ"פ ובאהל המת, ואליבא דאמת כליו טמאים ואינם מצילים. אך דחה בעצמו טעם זה (בהשמטות), שעם הארץ נאמן לקודש גם על טהרת כליו, כמבואר בחגיגה כה ע"ב: "מיגו דמהימן אקודש מהימן נמי אקנקנים" (עכ"פ בכלים שכעת הקודש בתוכם). השני, שבעצם הקודש אינו חמור בזה מן החטאת, אלא ש"מקום טהור" נאמר על האפר בלבד, והמים שאינם מקודשים ניצלים בצ"פ כי אין בהם אפר, וכשנתקדשו באפר חל בהם דין "מקום טהור" לא מחמת עצמם אלא מחמת האפר¹³. אם כן, אין זו קולא במה שמעותד לדין "מקום טהור". לעומת זאת היין והשמץ לפני הקדשתם מעותדים להיות קודש בעצמם, ולכן כבר אז נאמר בהם דין זה שלא ינצלו בצ"פ. גם תירוץ זה אינו פשוט: במי חטאת מצינו שאחרי שנתקדשו חל דין "מקום טהור" גם על טיפת מי ההזאה, הגם שבדרך כלל אין בה אפר כלל¹⁴. אם כן יוצא שהקולא במים שאינם מקודשים היא רק משום שטרם נתקדשו, ויש ללמוד מכאן גם לגבי דבר המיועד לקודש.

צמיד פתיל, הניצול באוהל המת - אינו ניצול במעת לעת שבנדה; משכבות ומושבות, שאינן ניצולין באהל המת - אינו דין שאין ניצולין במעת לעת שבנדה?¹³ הקל והחומר אינו צמיד פתיל לעומת מעת לעת, אלא צמיד פתיל לעומת משכב ומושב, וזו כנראה כוונת תוס' בתירוץ, שמאחר שצ"פ ניצול באופן כלשהו באהל המת, ומאידך אינו ניצול בטומאת מעל"ע, במה שהיא מטמאת, אם כן משכבות ומושבות החמורים ממנו, שאינם ניצולים כלל באהל המת, לא ינצלו בטומאת מעל"ע. ועוד: הצעת הנצי"ב תלויה בשאלה מה הדין לפי לישנא קמא שם (הסוברת שמעת לעת נאמר רק בקודש ולא בתרומה) לגבי חולין על טהרת הקודש, ונחלקו בזה ראשונים, עיין תוס' בחגיגה כא ע"ב ד"ה בתרייתא ורמב"ן ורשב"א בניה ו ע"א.

13 בטורי אבן לא הביא מקור לדברים. בפירוש המשנה לרמב"ם בפרה פ"י מ"ה נאמר כדבריו: "שאינו צריכין מקום טהור אלא לאפר הפרה כמו שבאר הכתוב, או למים מקודשין מחמת האפר שבהן", ומשמע ש"מחמת" אינו הסבר למה הם מקודשים אלא למה יש בהם דין "מקום טהור" (וראה בתפא"י שם אות לה: "דדוקא באפר חטאת או באפר שבתוך מים המקודשין קרינן ביה והניחו במקום טהור"). גם במשנה תורה בהל' פרה אדומה פ"ד ה"ג בנוסח הדפוסים עולה במפורש כדבריו: "הרי האפר והמים טמאים שאין אפר החטאת ניצלת בצ"פ", אך במהדורות המדויקות ע"פ כתבי היד חסרה המילה "אפר".

14 כך מבואר בזבחים צג ע"א מראיית ר' אלעזר (התנא, ולא האמורא שבסוגיין) שמי חטאת שנטמאו מטהרים מכך שמזים על הנידה, ודברי רבה עליה, שמה שהיו על הנידה היה אמור להיטמא משום "קלוטא כמי שהונחה", דהיינו מחמת דין "מקום טהור", כפי שביאר היטב בספר 'אשיחא בחקין' סי' סה סק"ב. אך יש מקום לומר שאב"י ורבא בהמשך הסוגיה אינם סוברים כך, עיין ב'אשיחא בחקין' בהמשך הסימן שם, ובשערי היכל לזבחים עמ' תתלו והערה 14.

דין הכלי עצמו

הטורי אבן (כו ע"א ד"ה ואפילו אפיקרטות) הוסיף לחדש, בהמשך לחידושו שחולין המיועד לקודש אינו ניצל בצ"פ, שגם הכלי עצמו אינו ניצל בצמיד פתיל לעניין נתינת קודש בתוכו לאחר מכן. נראה שחידוש זה מתיישב רק על פי טעמו הראשון, שחששו שעם הארץ יציל את הקודש בכליו, אבל לפי מסקנתו (בהשמטות) שטעם זה נדחה, ואין בידינו אלא הטעם השני, הרי רק מה שמיועד להיות קודש בעצמו ניצל בצ"פ ולא מה שהוכן עבורו. וכך מצינו במפורש לגבי מי חטאת, שכלים הטהורים לחטאת ניצלים בצ"פ (תוספתא פרה פ"א ה"א ורמב"ם הל' פרה אדומה פ"ד ה"ד, ועיין גם פרה פ"י מ"ה). אם כן יוצא שלמסקנת הטור"א (שנתחדשה לו בהשמטותיו, כנראה לאחר כתיבת החידושים לדרך כו) אין מקום לחומרא זו (פרט אולי לכלי שמיועד להיות בעצמו כלי שרת). וכך כתב בפשטות בשיח יצחק (כה ע"א, על תוס' ד"ה שונין), שכלי ריק ניצול גם לקודש¹⁵, ובערוך לנר (נידה ו ע"א) כתב שאפילו כלי מלא קודש ניצל בעצמו, ורק הקודש שבתוכו אינו ניצל. ברמב"ם משמע להדיא שכלי ניצל בצ"פ, הן מלשונו הנ"ל: "וכן אוכלין ומשקין של קדש", והן מסידור דבריו (פרה אדומה פ"ד הל' ג-ד): "וכן כלי חרס שיש בו אפר או מים מקודשין ומוקף צמיד פתיל ונתון באהל המת, הרי האפר והמים טמאים, שאין החטאת ניצולת בצמיד פתיל... וכן אוכלין ומשקין של קדש אינם ניצלין בצמיד פתיל. אבל מים שאינם מקודשין וכלי ריקן הטהור לחטאת ניצל בצמיד פתיל". נראה בפשטות שבקודש התחדש הדימוי לאפר ולמים המקודשים ותו לא. עוד מצינו מפורש ברמב"ם (הל' טומאת מת פכ"ג ה"ג): "כלי חרס שמשמשין בהן באפר הפרה או בקדשים עמי הארץ נאמנין על טהרתן, מפני שהן נזהרים בהן הרבה, ולפיכך יצילו על הכל בצמיד פתיל אף על פי שהן של חרס"¹⁶. וכך עולה מלשון המאירי (חגיגה כה ע"א): "צמיד פתיל בכלי חרס מציל על כל מה שבתוכו מן התורה, ומדברי סופרים שלא להציל אלא על אוכלין ומשקין ועל כלי חרס שבתוכו, אבל כלי שטף שבתוכו או בגדים טמאים לא. ואין מציל על הקדש שבתוכו, ואין צריך לומר על מי חטאת שבתוכו". משמע להדיא שהחטאת חמורה מן הקודש, ואם כן, במה שמצינו שלא החמירו בחטאת - אין טעם להחמיר בקודש.

15 בכך תירץ את קושיית תוס' מהגמ' בנידה ה ע"ב. ואין להוכיח מכך שתוס' לא תירצו כך שהם חלוקים על תירוץ זה, ראה לעיל הערה 12.

16 עמד בזה בחידושי הרמ"ל (ר' מנחם מנדל ליפא שטיין) על טהרות, אהלות פ"ה מ"ה. מקורו של הרמב"ם במשנה באהלות שם: "היה כלי טהור לקדש ולחטאת - הכל טהור, שהכל נאמנין על החטאת, מפני שהכלים טהורין וכלי חרס טהורין ומצילין עם דפנות אהלים". אלא שעל המשנה ניתן לומר שאמרה זאת רק על דין הצלה עם דפנות אהלים ולא על הצלה בצמיד פתיל, ואילו הרמב"ם אומר זאת גם על צ"פ. ולגבי הצלת אוהל מפורש בגמ' בחגיגה שם (כדיון על שדה תיבה ומנדל) שהיא מועילה גם בקודש.

שיטה במפרשים: חולין המיועדים לקודש ניצלים בצמיד פתיל

בחיד"א ('פתח עינים' בחגיגה שם) מובא בשם 'גליון' מליקוטי רבי בצלאל אשכנזי (השטמ"ק) שדייק מ"אין הקודש ניצל" שהחולין ניצלים, והתקשה בשאלה מדוע לא עברו את רצועת הכותים כחולין ואחר כך הקדישו, ונשאר ב'צריך עיון'. נראה שלמרות קושייתו הנחתו מתחילה שרירה וקיימת, שחולין על טהרת הקודש ניצלים. וכבר מלשון הרמב"ם משמע כך (הל' פרה אדומה פ"ד ה"ד הנ"ל): "וכן אוכלין ומשקין של קודש אינן ניצלין בצמיד פתיל", שרק מה שכבר התקדש בפועל אינו ניצל בצ"פ¹⁷. וכך נקטו הרבה אחרונים, מהם בפשטות ומהם כחולקים על הטורי אבן¹⁸.

לביאור שיטה זו שומה עלינו להשיב על שאלות הרי"ד: מדוע דין זה שאין הקודש ניצל בצ"פ מונע את הכנת הנסכים מיין ושמן שבגליל? הרי ניתן להעבירו ליהודה ולהקדישו שם!

נראה שלשיטה זו הסוגיה מתפרשת כך¹⁹: אליבא דאמת הדבר אפשרי, ויש דרכי מעבר מהגליל ליהודה הבטוחות מטומאת ארץ העמים, כדברי התוספתא (מקוואות פ"ו ה"א, שהובאה בתוס' בחגיגה שם ד"ה שרצועה): "ארץ הכותיים טהורה... ושביליה טהורות", אלא שיש בה מקומות טמאים באופן מקומי כדין מדור הגויים²⁰. ברם, הסוגיה דנה אך

17 וכך דייק ברמב"ם ב'ברכת שמעון' (שניאורסון, על המועדים, עמ' קמה), אלא שציין שכן דייקו ברמב"ם בחידושי הרמ"ל הנ"ל וכן בשואל ומשיב רביעאה ח"ב סי' קצו, ולא מצאתי זאת מבואר בדבריהם. היה מקום לומר שהרמב"ם מודה שלפי הסוגיה גם חולין על טהרת הקודש אינם ניצולים בצ"פ, אבל פסק זאת רק לגבי הקודש לאור הגמ' בנידה ע"ב שלפי 'משנה אחרונה' חזרו לומר שחולין על טהרת הקודש אינם כקודש. אולם שיטת הרמב"ם עצמו שההלכות שנאמרו במסכת חגיגה בעניין חולין על טהרת הקודש עומדות בתוקפן גם לפי 'משנה אחרונה' (פיה"מ חגיגה פ"ב מ"ז והל' שאר אבה"ט פ"ב הט"ז).

18 שו"ת שואל ומשיב (מהדו"ק ח"ג סי' מג); מהרי"ל דיסקין (נדפס ב'אוצרות ירושלים' ח"ט עמ' כה); שו"ת הרי בשמים ח"א או"ח סי' כד; שו"ת זיו הלבנון סי' יח,ב, על פי הבית יצחק הנ"ל הערה 11; וראה גם במקורות שבהערה הבאה. יש לציין גם לרא"ש בכלים פ"י מ"ב שכתב בפשטות שצמיד פתיל מציל על הקודש, והרש"ש שם תמה עליו מהסוגיה בחגיגה, והעלה אפשרות לחלק בין קדושת הגוף לקדושת פה, ואם כן קל וחומר לחולין על טהרת הקודש.

19 על פי אשל אברהם (ניימארק, על חגיגה כה ע"א, עמ' קעט, ושם בפירות הנושרין, עמ' רעד); שלמי רגלים (אות כח); ברכת שמעון הנ"ל; ובתוספת נופך.

20 עיין נידה פ"ז מ"ד. כך פירש זאת כנראה בכפתור ופרח פ"י, הכותב: "ואם שמא נמצא בתוך גבולי הארץ מקומות טמאים, כמו שיש דרך רצועת עכו לכזיב, יש לומר שהוא משום מדורת הגויים, וכן מסכת חגיגה פרק בתרא... מפני שרצועה של כותיים מפסקת", וראה גם לשון ר"ח: "מפני שמפסקת ביניהם מדור הכותים... שמא מטמא טומאת ארץ העמים". בכך מיושבות קושיית תוס' כיצד עלו לרגל מן הגליל, וכן על הסתירה לכאורה בין הסוגיה לתוספתא במקוואות הנ"ל באשר לטהרת ארץ הכותים (ותירוצם שהסוגיה עוסקת בזמן שגזרו על הכותים ועשאו כגויים דחוק, שהרי דברי ריש לקיש באו להסביר את דין המשנה העוסק בזמן הבית, ובמשנה כולה הכותים נחשבים כישאל, ורק בזמן חכמי התלמוד עשאו כגויים לכל דבריהם, כמבואר בחולין ו ע"א. ומה שהביאו תוס' מהירושלמי בע"ז פ"ה ה"ד: "אתם קילקלתם מעשיכם, דתנינן תמן"

ורק על יין ושמן של עמי הארץ, שעליהם אמרה המשנה שהם נאמנים ביהודה על הקודש ואינם נאמנים בגליל: מדוע אי אפשר לסמוך על עם הארץ המביא יין מהגליל ואומר שהוא טהור לקודש? משום שבין הגליל ליהודה יש אזורים שהם ארץ העמים, ואי אפשר לסמוך על עם הארץ שידקדק להיזהר מהם. כך ניתן לשמוע מלשון רבנו חננאל: "מדקתני ביהודה נאמנין מכלל דבגליל אין נאמנין. מאי טעמא? אמר ר"ל: מפני שמפסקת ביניהם מדור הכותים, וכיון שצריך לעבור בתוכם חיישינן שמא מטמא טומאת ארץ העמים". לא כתב כרש"י (ד"ה רצועה) ש"אי אפשר להביאן לירושלים בטהרה... ואפילו של חברים", אלא ש"אין נאמנין" מחשש שייטמאו בטומאת ארץ העמים²¹.

על כך ממשיכה הגמרא ואומרת: אמנם עם הארץ יכול להעבירם בכלי חרס המוקף צ"פ, אבל צ"פ אינו מציל בקודש. ואין לסמוך על כך שהוא יעביר את היין והשמן ואחר כך יקדישם (המשנה דנה בזמן הבית, שמותר להקדיש), מפני שעם הארץ אינו נאמן על החולין שנעשו על טהרת הקודש, אלא רק על הקודש עצמו²². וגם אם הוא נאמן על מה שייחד לקודש²³, הרי זה כדי לאפשר לו להקדיש, ובמצב שבו על הקודש עצמו אינו נאמן, מפני שהקודש לא ניצול בצמיד פתיל מטומאות שברך, ועם הארץ לא נאמן לומר שנזהר מהן - גם אי אפשר להאמינו בחולין על טהרת הקודש. לפי זה, קושיית הגמרא על "חבריא מדכן בגלילא" פירושה: החברים מטהרים בגליל את יינם ושמןם של עמי הארץ²⁴, וזאת לשם מה? הרי גם כשיבנה המקדש לא יוכלו עמי הארץ להביאם לירושלים ולהקדישם! ומשיבה הגמרא, שהם מטהרים את היין והשמן שמא אליהו יבוא ויאמר שעמי הארץ הצליחו לשומרם בטהרה²⁵. פירוש זה נוח יותר מכמה בחינות²⁶.

וכו', הגרסה בירושלמי לפנינו: "תמן תנינן", והוא משפט בפני עצמו ולא ראיה לקלוקל מעשיהם, וגם לפי גרסתם משמע שהשינוי בדין ארץ הכותים היה רק בימי רבי אבהו).
 21 וכך משמע גם מלשונו בסיום: "ודחי מניחין אותם ואם יבא אליהו ויודיע שלא נטמאו אף על פי שהדרך מפסקת אותה שעה מטהרה".
 22 כמשתמע מרש"י בחגיגה כד ע"ב ד"ה על טהרת יין ושמן, וכפי שביארו תוס' ד"ה שביהודה, בשם ר' אלחנן, בפירוש הראשון.
 23 כשיטת תוס' שם בתירוץ השני.
 24 השווה ללשון "מטהר יינו של נכרי" (ע"ז פ"ד מ"א).
 25 כך משמע מלשון ר"ח הנ"ל הערה 21: "מניחין אותם ואם יבא אליהו ויודיע שלא נטמאו", ולא כפרש"י שאלוהו יגלה שביל טהור. אלא שר"ח עצמו פירש שהחבריא אינם מכינים יין ושמן לנסכים אלא מטהרים אוכלים ומשקים לצורך אכילתם על טהרת הקודש, כפי שכתב הרשב"א בנידה ו ע"א בשמו.
 26 ראו הערה 20. באשר לירושלמי, שלכאורה עולה ממנו שאין אפשרות להעביר שמן בטהרה מעבר הירדן ליהודה (ראיית 'כתר המלך' לעיל), אפשר שגם הוא מדבר על עמי הארץ. מאחר שהרוב המכריע של עובדי האדמה ובעלי המלאכה בימי חז"ל היו עמי הארץ (עיין למשל טהרות פ"י מ"א ובתפא"י יבין אות א), המשנה שמדברת על הבאה מרגב שבעבר הירדן מדברת מסתמא גם על הבאה מהם. על סוגיית הירושלמי יש גם מקום לומר שנקטה אפשרות אחת מני כמה, ואינה שוללת העברה בכלי חרס המוקף צמיד פתיל.

פרק ג: בהכנת שמן למנורה בימינו

מלבד הסברה לעיל שבחולין המיועדים לקודש לא גזרו חכמים, קיימים כמה שיקולים נוספים להיתר בהכנת שמן למנורה בימינו.

נושא זה של צמיד פתיל לקודש נדון באחרונים סביב נס פך השמן, שהיה "מונח בחותמו של כהן גדול" (שבת כא ע"ב). הב"ח (או"ח סי' תרע) ביאר את עניינו של החותם: "וצריך שיהיה חתום דאם לא כן איכא חששא שמא... נטמא באהל המת כשלא היה צמיד פתיל עליו", וכיוצא בזה ברא"ם על הסמ"ג (ריש הלכות חנוכה), שהפך החתום הציל מטומאת עבודה זרה המטמאת באהל, עיין שם. והעירו עליהם האחרונים (כגון בחידושי רעק"א בשבת כא ע"ב ושואל ומשיב מהדו"ק ח"ג סי' מג והבית יצחק או"ח סי' קטז) מהסוגיה כאן, שאין הקודש ניצל בצמיד פתיל, וכיצד הציל את שמן המנורה?

בשו"ת קרית חנה דוד (ח"א סי' קו) תירץ קושיה זו בשני אופנים השייכים לענינו: "דשעת הדחק שאני, ולא נהגו במעלה זו שאמרו אין הקודש ניצל בצמיד פתיל, שהוא מדרבנן²⁷. ועוד י"ל דלא עשו מעלה זו בשמן של מנורה... דדווקא ביין ושמן של מנחות דשכיח ומצוי לריבוי משום דלא בעי זך וכתית... בזה הוא דנהגו מעלה בקודש... אבל בשמן הראוי למנורה, שהוא מועט ואינו מצוי ביד כל אדם... לא עשו בו חכמים מעלה יותר מן החולין והתרומה... וחסו עליו לרוב מיעוטו וטורחו וזכותו"²⁸.

שני נימוקיו יפים גם לנדון דידן. על "שעת הדחק" בנדון שלנו יש ללמוד מדבריו המאלפים של הערוך לנר בנידה ו ע"ב. הגמרא שם אומרת שרבי היקל בטומאת מעת לעת לסמוך "בשעת הדחק" על דעת יחיד מקילה (של רבי אליעזר, עיין שם ז ע"ב), והגמרא מעמידה שמדובר בקודש, שהיה גם בימי רבי כדוגמת "חבריא מדכן בגלילא". וביאר הערוך לנר: "לפירוש רש"י, שהשאלה היה על קדש שטהרו לצורך נסכים, אם כן מה שעת הדחק שייך בזה, כיון שעדיין לא נתקדש, והיה ראוי לאכול בתורת חולין טמאים!... וצריך לומר, כיון שהם היו מטהרים בכל שנה בשעת בצירה ומסיקה יין ושמן לנסכים, משום שמא יבנה בית המקדש, ומסתמא היו עושין כן כיון שמצוה לעשות זכר למקדש, כדאמרינן סוכה (מא ע"א) מקרא ד'דורש אין לה - מלמד שבעיא דרישה', ולכן אפשר שכבר עברו זמן הגתות והבדים כשנשאלה שאלה זו ולא יכלו למצוא עוד, או עכ"פ רק בדוחק גדול, ולכן טיהר רבי. וגם אין להקשות דלמה היה צריך רבי לטהרם, יניח עד שיבא אליהו ויטהרם... דאם רבי לא היה מטהר לא היו שומרים אותם עוד בטהרה, או שהיו צריכים לבקש טהרות

27 כיוצא בזה ב'ברכת שמעון' (הנ"ל הערה 17): "דאיסור דרבנן הותר לצורך המקדש ככהאי גוונא", וכן ב'באר אברהם' (מבעל הגהות 'מצפה איתן' על הש"ס), בחידושי לשבת כא ע"ב. ב'חסד לאברהם' (תאומים, מהדו"ת או"ח סי' עט) כתב שבטומאה דרבנן לא גזרו על הקודש שלא ינצל.

28 ב'בית הועד', בתוך 'בתי כהונה' ח"ב עמ' 272, טעם אחר להקל בשמן המנורה, מפני שאינו קרב על המזבח.

אחרים ולכן שפיר קרא ליה שעת הדחק". העולה מדבריו: הכנת שמן טהור למקדש היא עשיית "זכר למקדש", והדבר מוגדר כ"שעת הדחק" המתירה הסתמכות על דעות יחידים²⁹.

שיקול נוסף להקל הוא, שהדיון המעשי כרגע איננו על הצלה מטומאת המת עצמו, אלא מטומאת "חרב כחלל", ועל פי שיטת הראשונים שכלי מתכת שנטמאו מהמת [כגון מכונית שחנתה בחניון בית חולים עם טומאה, או חפצים שעל גוף האדם שהיו עמו בבית חולים וקברות] מטמאים אף באוהל. שיטה זו איננה מוסכמת להלכה³⁰.

סיכום ומסקנות

- א. הלכה היא שקודש אינו ניצל בצמיד פתיל. יש מי שאומר שזהו דין תורה (שואל ומשיב), אך דבריו מוקשים, ורוב ככל האחרונים נקטו שזוהי מעלה מדרבנן וכן מתבאר מהראב"ד. עניינו של הדין, שמה שנמצא בצמיד פתיל דינו כנמצא בחלל האהל, ואפשר שדין זה נאמר גם על כלי אבן (מקדש דוד).
- ב. הדעות חלוקות על זהותו של ה"קודש" שאינו ניצל: יש אומרים שגם חולין המיועדים להיות קודש אינם ניצלים (תוס' ר"ד; טורי אבן; מרומי שדה), ויש חולקים (ר' בצלאל אשכנזי; משמע ברמב"ם). מהלך הסוגיה מתבאר יפה לפי שתי השיטות, אך לשון הגמרא "קודש" נוחה יותר לשיטה המקילה, וגם מסברה אין להרחיב את גזירת חכמים ללא ראיה ברורה.
- ג. גם הכלי שאינו מציל על מה שבתוכו, הוא עצמו ניצל (שיח יצחק; וכך נראה גם למסקנת הטורי אבן), ויש אומרים כן אפילו כאשר יש בתוכו קודש שלא ניצל (ערוך לנר).

29 על החשיבות של מעשים מעין אלה בימינו עמדנו במקום אחר ('קצירת שעורים בליל ט"ז בניסן לצורך תרגול קרבן העומר', 'אמונת עתיך' 104 עמ' 126).

30 לפי הבנה רווחת בראשונים בדין "חרב כחלל", חפצים שנטמאו מן המת נעשו כמת עצמו ומטמאים כמוהו, ומה שנטמא מהם נעשה אב הטומאה, וכמו כן חפצים שנגעו באדם טמא מת נעשו טמאי מת כמוהו. בפרטי הדין הדעות חלוקות: יש אומרים שמדובר רק על חפץ מתכת, וחפץ כזה שנטמא מהמת מטמא ממש כמת, אפילו באוהל (שיטת תוספות ורוב הראשונים). ויש אומרים שמדובר גם על כלי עץ וכדומה (כל "כלי שטף" שניתן לטהרו בטבילה, למעט כלי חרס), ומאידך דעה זו מקילה שהחפץ שנטמא אינו מטמא באוהל אלא רק במגע (שיטת הרמב"ם). לפיכך, החומרא בכלי שהיה תחת קורת גג אחת עם כלי מתכת שנטמא ממת היא על פי שיטת תוספות שכלי מתכת שנטמא ישירות מהמת מטמא גם באוהל.

לענ"ד כל דין זה אינו נכון, וכלי שנטמא מן המת אינו מטמא כמת כלל פרט לאותה שעה שהוא מחובר אל המת ונטמא מחמתו, כפי שהתבאר בסי' ב. מכל מקום, מאחר שחידוש זה טרם נדון כדבעי על ידי פוסקים חשובים, ומאחר שאנחנו עוסקים בהלכה ציבורית של הכנת שמן טהור למקדש, ראוי במידת האפשר להתחשב בדין זה. ברם, צירוף החומרא שכל כלי מתכת שנטמא מהמת מטמא באוהל עם החומרא בהצלת הקודש בצמיד פתיל, בפרט לפי הדעה המחמירה אף בכלי אבן, הופך את העניין לבלתי אפשרי לגמרי בימינו, וספק רב אם היה אפשרי אי פעם.

ד. לאור המסקנה בסעיף ב, נראה שכאשר עושים כיום שמן בטהרה לצורך הדלקת המנורה במהרה בימינו יש להקל שכלי חרס המוקף בצמיד פתיל מציל עליו מלהיטמא, אפילו מטומאת מת עצמה, וכל שכן בחשש טומאת "חרב כחלל". יש לצרף סברות מקילות נוספות: הכנת שמן טהור כיום היא "שעת הדחק" (ערוך לנר), שבה יש להקל בדין זה שהקודש אינו ניצל (קריית חנה דוד). ויש אומרים גם שבשמן המנורה לא החמירו כלל (קריית חנה דוד).